

מי יתנני במדבר אגם מים

בראשית ימי המדינה הוקדשו משאבים ציבוריים רבים כדי לפתור את בעיית המחסור במים. היום החקלאות כבר לא סובלת ממחסור, אבל עדיין כל ישראלי צמא לטיול שאפשר גם להשתכשך בו. סיפורו של אגם ירוחם הוא דוגמה לגלגוליו של אתגר המים בישראל

לאן נוסעים? אגם ירוחם

צרותיה של ארצנו הקטנטונת בכל הקשור לאספקת מים החלו עוד בימים הראשונים של ההיסטוריה, כשרועי הנאמנים של יצחק אבינו הלכו מכות עם רועים אחרים בשל ויכוח של מי הבעלות על איזו באר בנגב. הארץ הזאת, כך התברר שוב ושוב, היא אולי זבת חלב ודבש, אבל קצת פחות זבת מים, ויושביה לאורך הדורות נאלצו להפעיל לא מעט יצירתיות בכל הקשור לאגירת נוזלים ליום ייבוש וצימאון.

קברניטי מדינת ישראל הצעירה נקראו אף הם בתורם לדגל, ולכן הקימו עם שחר עצמאותנו אגף מים במשרד החקלאות. אלא שתוך זמן קצר נוכחו הכל לראות שדחיפת משימה כל כך מורכבת בארץ חצי מדברית עם מיליון עולים לתוך משרד ממשלתי בקריסה פשוט לא מחזיקה מים. כך נוסדה במזל טוב ב־1952 חברה ממשלתית לתכנון המים בישראל שזכתה לשם המבריק שרק קופירייטר גאון יכול היה לחשוב עליו – תה"ל, תכנון המים לישראל. החברה הובילה בהצלחה פרויקטים לאומיים מרשימים כמו ייבוש החולה, פריסת המוביל הארצי, הקמת המכון לטיהור שופכי גוש דן ושאר מפעלי

מים שלא היו מביישים את זכרה המבורך של נקבת השילוח. אחד המיזמים היזרניים שהגתה תה"ל היה בנייתם של כמעט מאה סכרים ברחבי הארץ במטרה לאגור מי גשמים ושיטפונות. הרעיון היה ליצור בעזרתם מאגרים מלאכותיים פתוחים שיספקו שפע של מים ליישובים ותיקים וחדשים. מומחים מאמריקה נקראו לתת כתף, ובעזרתם שורטטה מפה ארצית נאה מלאה באגמים כחולים שכונתה בתה"ל בלצון בשם 'מפת פינלנד זוטא'. הרעיון התקבל בשמחה כמים צוננים על נפש עייפה, בעיקר אצל יושבי הנקודות בנגב שנאבקו מרגע היווסדן עם בארות מלוחים ובורות נשברים שהספיקו בקושי לגמל וחצי וכבר הגיע המחסור במים עד נפש. כדי לבדוק אם כל העניין הזה כדאי ואפשרי הוחלט לפצוח קודם כל בבנייתם של תשעה סכרים מצפון ועד נגב. האתרים נבחרו בקפידה על פי מגוון תנאי השטח והקרקע כדי שאפשר יהיה ללמוד מהם מה עובד ומה קצת פחות, וכך נולדו להם בין השאר מאגר נטופה, אגם הקישון, אגם עין כרם הקרוי היום מאגר בית זית, ואגם משמר איילון.

עוד יהיה פורח

אחד הסכרים הדרומיים שבניינו החלה מיד הוקם לא רחוק מהמכתש הגדול וזכה לשם סכר ירוחם בעקבות מעברה זעירה של עולים מרומניה בשם תל ירוחם שהוקמה ממזרח לו ב־1951. סכר בטון איתן נמתח לרוחב ערוץ נחל רביבים סמוך למפגשו עם נחל ירוחם, כדי לאצור את מימיהם בתוספת מי נחלים ויובלים שכנים ובהם נחל ערוער ונחל הרועה. שטח הניקוז המשוער של האגם המיוחל בהתאם לגובה הסכר היה צפוי להגיע לכמעט 110 קילומטרים מרובעים, ולהכיל כמות פנטסטית של כמעט מיליון קוב מי שיטפונות אם יתמלא עד תומו. כל הטוב הזה לא נועד לעולי תל ירוחם, שקיבלו את מימיהם מבאר מקומית ודרך צינור מסכן מבאר שבע, אלא לשדות החקלאיים הסמוכים של הקיבוצים משאבי שדה ורביבים, עם אופציה לפנק בהמשך גם את שדה בוקר. החלום האופטימי היה שאם השפע בשדות החקלאיים יגיע לדרגת מזרקות נוי ופארק מים אזי אפשר יהיה לשלוח את לחמנו על פני המים ולהקים

במקום הנידח ההוא נקודות התיישבות נוספות.

העבודות לבניית הסכר התקדמו במהירות, ובסתיו 1953 הוא כבר עמד מוכן ומזומן לקראת גשמי החורף שבפתח. עולים וקיבוצניקים נקבצו יחד ועצרו את נשימתם לנוכח השיטפונות שהגיעו בבת אחת והוטחו בעוצמה אל הסכר. לרגע היה חשש שהכל ייהרס, אבל הקיר עמד בעוז במשימה הלאומית, ובסוף אותו חורף נפרס שם לצהלת הקהל אגם גאה וצלול בן חצי מיליון קוב. אלא שהאגם שפן לילה היה, גם בן לילה אבד. סלע הקרטון הטבעי בקרקעית האגם, שכולם סמכו על סגולתו למנוע חלחול, פישל בגדול ונתן למים לברוח. הסכר אמנם עמד יפה, אבל חיבורו לאדמה לא היה אטום לגמרי, כך שגם משם דילגו להם המים בעליצות הלאה.

האכזבה העצומה הביאה את תה"ל לגייס עובדים מומחים מאנגליה לביצוע בדיקות מעמיקות ועבודות איטום נרחבות. המסכנים עמלו כל הקיץ בשמש הקופחת על חיפוי הקרקעית בשכבות אדמה ובחלוקי נחל, ועל הזרקת חומרי בטון

מיום הקמתו ידע אגם ירוחם תקופות של יובש והזנחה, אך בשנים האחרונות עבר ניקוי ופיתוח. אגם ירוחם, 2017
צילום: Mboesch

ומלט אל בסיס הסכר. עולים, קיבוצניקים ואנגלים נקבצו הפעם יחד ועצרו את נשימתם לנוכח השיטפונות שזרמו מראשי ההרים ונישאו מגבעות. מה רבה הייתה שמחת כולם כשהשפע הוכפל פי שניים מהשנה הקודמת, ומיליון קוב מים מילאו את האגם המרהיב.

אחרי כל מחולות ההורה והצהלולים עקבו המומחים האנגלים בחרדה במשך חודשיים אחר החלחולים, ונשאו תפילה חרישית נרגשת שלא לפגוש שוב בקיץ הישראלי לעולם. תפילתם נענתה לאחר שהתברר כי החלחול בקרקע מזערי וגם הדליפות מהסכר קטנות וסמליות. בחורף 1955 פתחו במשרדי תה"ל בבאר שבע שמפניות לרגל הצלחת המיזם, והזמינו את יוסף ויץ מראשי קק"ל לבוא ולחזות בפלא במו עיניו. ויץ הנרגש התפייט אז ביומנו:

אגם ירוחם המנצנץ בתוך השממה מעלה זיק אור. אולי נגיע פעם להתערות בקרקע בעבודתנו אנו? (יוסף ויץ, 'יומני ואגרותי לבנים' כרך ד', עמ' 288).

מים שלנו

הצלחת אגם ירוחם הולידה שתי החלטות: האחת הייתה להניח מיד צינור מהמאגר למשאבי שדה ולרביבים, והשנייה הייתה למנוף את חווית המשתמש באגם גם לענף הדיג. רעיון הדגים יושם גם במאגרים אחרים, וכולם כבר פנטזו על קרפיונים שמנים שיספקו את כל תצרוכת הדגים של מדינת ישראל. תוך זמן קצר הפך אגם ירוחם לבייתם החדש של 5,000 דגיגונים עולצים, ובכנס שנערך אז בבאר שבע ציין דוד בן-גוריון בגאווה ישראלית ובניחוח היסטורי:

מאז ששת ימי בראשית לא גידל אדם דגים בנגב ("מסע בן-גוריון במעברות הדרום", 'דבר', כ' בתמוז תשט"ו, 10.7.1955, עמ' 2).

בהמשך הונח הצינור לשדות הקיבוצים כמתוכנן, והכל זרם על מי מנוחות. המלפפונים תפחו, הפטרוזיליות הבהיקו בטללים, וסמוך לחג השבועות חגגו שם

בצהלה את 'חג המים' בהפרכת בועות סבון בלתי מוגבלת. אלא שכל העסק הסתיים בבת אחת בסוף הקיץ, כשהתברר שכל המים נשאבו והאגם התרוקן כמעט לגמרי. הדגים המופתעים פרפרו על הקרקעית, ורק החוזקים שבהם שרדו בקושי עד עונת הגשמים הבאה. כשזו הגיעה ב-1956 לבשו הדגים שוב עוז ותקווה, אך הקיבוצניקים המאוכזבים התייחסו מעתה לאגם בחשדנות זהירה והסתמכו קצת יותר על הצינור מבאר שבע.

אחרי חורפים הפכפכים שבהם השיטפונות לא תמיד הגיעו, והדגים מתו מצמא או נשלפו מהאגם בגיל צעיר ורזה בהחלט, הבינה תה"ל שהשקיתם של שני משקים פלוס שימוש באגם כבִּרְכַּת שכשוך לקרפיונים הייתה משימה מוגזמת מדי. החברה חישה מסלול מחדש וויתרה על הדגים לגמרי. במקביל הודיע קיבוץ רביבים שנמאס לו להיות תלוי בחסדי מפלס המים המתעתע, וכך נותר רק משאבי שדה נאמן לאגם.

אגם ירוחם לירוחמים

במשך שנים סיפקה תה"ל דוחות סותרים באשר להצלחתו או לכישלונו של אגם ירוחם בפרויקט אספקת המים הכללי. ייתכן כי דוחות מהוססים אלה היו ממשיכים להגיע עד היום, אלא שב-1981, אחרי שנה שחונה במיוחד, נשאבו כל מימיו של האגם אל הצינור והוא התייבש לגמרי. התוצאה הייתה קטסטרופה אקולוגית. מעט הדגים שהיו באגם מתו, מיני עופות נעלמו, ותושבי ירוחם האשימו את משאבי שדה בגנבת מים גנובים ימתקו. הקיבוצניקים מצדם טענו כי מדובר בסערה בכוס מים, שהלוא האגם נוצר למעשה בשבילם. לאחר בירור ארוך וסולחה מתבקשת התנצל ראש

האגם שבן לילה היה, גם בן לילה אבד. סלע הקרטון הטבעי בקרקעית האגם, שכולם סמכו על סגולתו למנוע חלחול, פישל בגדול ונתן למים לברוח

ארזתם לבד?

< תכנית הסכרים הגרנדיוזית של תה"ל הסתיימה בכישלון חרוץ לאחר שהתברר כי אדמת ארצנו לא תצלח לאגמים מלאכותיים. בעקבות הציון השלילי בדו"ח מבקר המדינה בשנות החמישים ניתנה ביקורת ציבורית על ראשי החברה שבבזזו סכום אגדי של 11 מיליון לירות בימי הצנע על תשעה אנמים כושלים. מנגד היו שטענו כי כמה מהסכרים דווקא הוכיחו את עצמם, גם אם לא דווקא למטרות שלשמן נוצרו, וחבל שהמדינה מיהרה לשכוח את התינוק עם המים.

< חברת תה"ל קיימת עד היום. היא הופרטה והפכה לחלק מקונצרן 'קבוצת תה"ל' הפועל בכל העולם. החברה מתהדרת בתואר חברת ההנדסה הבינלאומית הגדולה ביותר בישראל, והיא מדורגת בין מאה החברות המובילות בתחום המים בעולם.

העדנה לאגם באה באופן מפתיע דווקא מצד השכנים ממעברת תל ירוחם, שהספיקה בינתיים להחליף את שמה לכפר ירוחם, להפוך למועצה מקומית ירוחם ולקלוט עוד אלפי עולים מכל קצווי תבל. אלה ראו באגם הסמוך פלא מקומי ואתר נופש נחשק, ובשבתות היו יוצאים לדוג את אחרוני הדגים ששרדו ולהשיט בו סירות עץ קטנות. בינתיים גילו גם חיות הבר את פינת החמד שהפכה לנווה מדבר, והמועצה נטעה פארק עצים סביב המאגר ואף סללה אליו כביש גישה.

חבל על כל טיפה. מומחים אמריקאים נקראו לסייע למדינה הצעירה לתכנן בניית סכרים לאגירת מים. משלחת אמריקאית במאגר בית נטופה, 1964
צילום: פריץ כהן, לע"מ

אגירת מי גשמים באמצעות סכרים הייתה הפתרון שנבחר לשובת תושבי הקיבוצים בנגב הצחיח. שמאי מקרקעין עורך מדידות בקיבוץ רביבים לשם הקמת סכר, 1943
צילום: זולטן קלוגר, לע"מ

מעברת תל ירוחם שהוקמה עבור עולים מרומניה הספיקה בינתיים להחליף את שמה לכפר ירוחם, להפוך למועצה מקומית ירוחם ולקלוט עוד אלפי עולים

המועצה בפני המשק הפגוע, אך במקביל הוחלט שהקיבוץ יניח לאגם לגמרי. חברת מקורות, הזרוע הביצועית של תה"ל, התחייבה לספק לקיבוץ מים ממקור חלופי, ואגם ירוחם הועבר לזרועותיה האוהבות של המועצה המקומית. זו תכננה עבורו עתיד מזהיר של פארק מים, כפר נופש, סיורי גמלים ומסיבות טבע, אך בפועל סבל האגם המסכן מהזנחה עקב מחלוקות פוליטיות ובעיות תקציב. במשך שנים קרטע אגם ירוחם בין

רעיונות גדולים לבין זיהום שפכים שגלשו ממתקן טיהור סמוך, עד שבשנים האחרונות זכה סוף סוף למימוש, גם אם חלקי, של החלומות והתקוות שנתלו בו. מימיו עברו ניקוי וצחצוח, מתקני נופש ופנאי הוקמו על גדתו, ובמרחב הסובב אותו נפתחו פארק אתגרי ומרכז אקולוגיה וצפרות. אגם ירוחם שבע התלאות זכה סוף סוף להגיע אל המנוחה והנחלה, והוא נחשב כיום לאחת הפנינים המרשימות ביותר במרחב המדברי של הר הנגב. ■

קיבוץ רביבים הפסיק להישען על מי המאגר, אך תושבי ירוחם נהנו לבלות בקרבתו והמועצה המקומית טיפחה והגשימה את המקום. סכר ירוחם, 1954
צילום: אילן בוזר, לע"מ

מודיעין שלום

■ איפה לאכול

על הגריל

צבי בורנשטיין 801, ירוחם
כשר, בשרי, 08-6586568

חומס אינתי

צבי בורנשטיין 657, ירוחם
כשר, טבעוני, 055-3073333

גלו - אופים אהבה במדבר

מעגל הרימון 122, ירוחם
כשר, חלבי, 052-3141912

■ עוד באזור

פארק ויטמין שיא

פעילות אתגרית לקבוצות
והשכרת אופניים
אגם ירוחם, 054-7959237

צריף בן-גוריון בשדה בוקר

כניסה בתשלום, 08-6564069

שירת הנוכבים

חוויית אסטרונמיה ומצפה כוכבים
פעילות שטח בתשלום
052-7276100

תמר הירדני מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת

